

рівень) демократичної політичної свідомості та навичок політичної поведінки, які дозволяють перейти до активної політичної участі, тобто відсутність культури політичної участі. У пешу чергу йде мова про громадянський рівень політичної культури, що включає в себе ті мотиви, які сприяють виробленню ставлення до влади та способів її здійснення, навиків, способів та засобів, за допомогою яких люди досягають своїх цілей у політиці, впливають на владу з метою захисту власних прав та реалізації різноманітних соціальних інтересів. На думку дослідників, в українському суспільстві переважає "пасивно-демократичний тип політичної культури" [2, с. 17], за яким люди сприймають цінності демократичного суспільства, але не готові активно підтримувати їх.

Нагальною потребою вітчизняної політичної теорії і практики є пошук ефективних шляхів оптимізації політичної участі, подолання політичної відчуженості, яка полягає в зосередженні зусиль індивіда на розв'язанні проблем особистого життя та їх відриві і протиставленню життю суспільному і політичному. Пріоритетним у цьому контексті є подолання рудиментів тоталітарної і ознак авторитарної політичної культури та формування демократичної культури політичної участі. У здійсненні цього завдання важко переоцінити роль освітян, науковців, політичних аналітиків і практиків, а особливо роль політичної еліти у разі усвідомлення останньою необхідності реалізації проголошеного у Конституції України курсу на розбудову демократичної правової держави та становлення громадянського суспільства. Причому завдання еліти полягає не у ініціюванні тотальної політизації суспільства, а у створенні умов для активної політичної участі як наслідку громадянської самоорганізації.

Очевидною є потреба у нових політичних силах, або ж у трансформації діючих у напрямі адаптації до вимог сьогодення. Характеристикою нових політиків має стати здатність до адекватної реакції на суспільні виклики та налагодження механізмів зворотного зв'язку між політичною системою і громадянським суспільством. Час появи нових політичних сил залежить від рівня та масштабів політичної участі, політичної освіченості та навиків політичної поведінки, розширення правового поля громадянської ініціативи.

Визначальним фактором активізації політичної участі, на думку автора, є закріплення у політичній свідомості громадян України розуміння взаємозалежності ступеня захисту прав і свобод, реалізації різноманітних суспільних інтересів, добробуту у кінцевому рахунку від рівня політичної участі та розвитку громадянської самоорганізації.

#### СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Борtnіков В.І. Політична участь і демократія : українські реалії: монографія / В.І. Борtnіков. – Луцьк : РВВ "Вежа", 2007. – 510 с.

2. Борtnіков В.І. Політична участь громадян України в умовах демократичного транзиту : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук : спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Валерій Іванович Борtnіков. – К, 2008. – 35 с.
3. Загородній Ю.І. Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми / Ю.І. Загородній, В.С. Курило, С.В. Савченко – К., 2004. – 144 с.
4. Іовчу Г.М. Політична участь громадян країн ЄС та України : порівняльний аналіз : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук : спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Ганна Михайлівна Іовчу. – Одеса, 2011. – 19 с.
5. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду / Наталія Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 470 с.

УДК 378.147:376.352 (477)

Богдан ШУНЕВИЧ

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

#### ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ КУРСІВ З ІНОЗЕМНИХ МОВ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ І ПІВНІЧНО- АМЕРИКАНСЬКИХ НАЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті проведено аналіз досвіду впровадження дистанційних курсів з іноземних мов у вищих навчальних закладах країн Європи, в тому числі України, та Північної Америки на матеріалі Веб-сторінок освітніх закладів та організацій, а також нашого дисертаційного дослідження.

**Ключові слова:** дистанційне навчання, дистанційний курс з іноземної мови.

Успіх дистанційного навчання (ДН) у багатьох випадках залежить від організації навчального матеріалу – дистанційних курсів (ДК) з кожного предмету, який викладається у навчальному закладі. Кожний такий курс складатиметься з програми, навчального матеріалу, рекомендацій для студентів і викладачів в електронному та, якщо можливо, в друкованому варіанті, а також навчального посібника, на основі якого укладено цей курс. ДК укладають на відповідному віртуальному навчальному середовищі, що забезпечує зв'язок між студентом, викладачем, навчальним закладом і матеріалом курсу, а також доступ до інформаційно-довідкових матеріалів в Інтернеті.

Мета статті – провести аналіз досвіду впровадження дистанційних курсів з іноземних мов у вищих навчальних закладах країн Європи та Північної Америки на базі даних, взятих із Веб-сторінок освітніх закладів та організацій, а також нашого дисертаційного дослідження.

Проведений нами аналіз зарубіжного досвіду в організації дистанційного навчання на прикладі дистанційних курсів з іноземних мов, укладених в європейських і північно-американських навчальних закладах дав можливість виявити структуру і зміст дистанційних курсів, види оцінювання студентів, курсів, навчальних програм на прикладі навчання іноземних мов.

Як відомо, німецькі педагоги Г. Лангеншейдт і Ч. Тоусайнт були першими, хто у 1856 р. застосував кореспондентське навчання [4, с. 335-346] для викладання мови. Сучасні технології дистанційного навчання представили багато нових можливостей для викладання іноземних мов. Вони розширили діапазон методики викладання мов у аудиторії з використанням телефону, магнітофонів, радіо, телебачення, а тепер комп'ютерів та Інтернету.

Відсутність миттєвого зворотнього зв'язку (взаємодії), що характерно багатьом програмам дистанційного навчання, не відповідає цілям викладання іноземної мови. Якщо усунути цей недолік, то технології ДН можуть допомогти досягнути цілей викладання іноземних мов. Стратегії викладання, які сприяють діалогу "студент-викладач" і "студент-студент", а також автономії студента при дистанційному навчанні повинні стати складовою частиною викладання [4, с. 547-550].

Успіх дистанційного навчання іноземним мовам залежить від здатності програми викладання забезпечити вивчення мови на рівні очного її вивчення. Таку можливість можна реалізувати за допомогою двостороннього супутникового зв'язку, який забезпечує спілкування викладачів зі студентами через Веб-сторінку для розвитку їх навиків спілкування іноземною мовою.

Використання супутникових телепередач просто як системи поширення інформації або презентації відеоматеріалів все ще дорого коштує. Пересилати телевізійні сигнали дорожче, ніж аудіосигнали, тому що потрібно передавати більшу кількість електронної інформації. Для зменшення кількості передаваної інформації, а отже коштів за використання ліній зв'язку, завдяки новим технологіям аудіо- і відеосигнали стискають перед відправленням їх адресату.

В Європі та Північній Америці викладання іноземних мов проводилося і проводиться спочатку з використанням телефону, аудіо- і відеоматеріалів, радіо і телебачення. Тепер до них додали нові інформаційно-комунікаційні технології. Наприклад, ще на початку 1980-х рр. національна британська програма викладання французької мови за допомогою радіо і телебачення, а також випуск пов'язаного з дистанційним курсом журналу сприяли підтримці студентів, які працювали в невеликих навчальних групах під час вивчення курсу. Використання методу телефонних питань-відповідей стало основою для забезпечення студентів каналом двостороннього зв'язку [11, с. 151-159]. Канадську програму кореспондентського навчання (home study program) з використанням телефону було запроваджено в провінціях Манітоба, Онтаріо і Британська

Колумбія для викладання англійської як другої мови. Студенти опрацьовували матеріали посібника, використовуючи аудіозаписи до них. Час від часу викладач спілкувався зі студентами за темою навчального матеріалу за допомогою телефону. Телефонні розмови студентів з викладачем були також усною практикою для них. Викладач записував ці розмови на касети і відправляв їх студентам для детальнішого опрацювання. Оцінювання програми, проведене у 1988 р., показало, що як викладачі, так і студенти були задоволені нею [14, с. 73-87].

У 1980-х рр. щонайменше у шістьох штатах США пропонувалися програми дистанційного навчання іноземних мов за допомогою супутникового зв'язку. Більшість з цих програм транслювалася з центрального офісу університету, а на периферії були місцеві викладачі, які працювали безпосередньо зі студентами. В меншій кількості пропонувалася двостороння взаємодія між викладачем і студентом. У двох округах штату Меріленд використовувалися інтерактивні програми дистанційного навчання за допомогою кабельного телебачення, а в державному департаменті освіти Міссісіпі – оптоволоконних технологій.

"Телевізійна програма японської мови", розроблена в Державному університеті Північної Кароліни (ДУПК), забезпечує навчання японської мови в десятках коледжах і університетах п'ятих південно-східних штатів. Відповідно до цієї програми, записуються відеокасети спеціально не підготовлених для запису аудиторних занять, які проводяться в ДУПК, а потім відправляють ці невідредаговані відеозаписи у навчальні заклади, які співпрацюють з університетом. Студенти цих закладів працюють з курсом, виконують ті ж самі домашні завдання, що і студенти Державного університету Північної Кароліни, а саме: 1) практичні завдання, які запропоновали викладачі ДУПК (для багатьох вправ студентам присилають додаткове візуальне унаочнення); 2) такі ж короткі тести та екзамени; 3) мають телефонний доступ до офісу викладачів ДУПК; і 4) можуть консультуватися з викладачами в університеті. Викладач-носії японської мови завжди присутні в аудиторії під час відео презентації, а потім допомагає студентам у навчанні. Дослідження показали, що знання японської мови, здобуті студентами Державного університету Північної Кароліни під час традиційного навчання та учасників "Телевізійної програми японської мови", статистично мало чим відрізнялися [8, с. 43-50].

Ще в одному дослідженні науковці виявили, що після двох семестрів викладання німецької мови студенти за допомогою телекурсу не досягли рівня знання мови студентами денної форми навчання, які вивчали один і той же курс [7, с. 35-38]. Проте в іншому випадку, використання курсу "Вивчення німецької мови за допомогою супутникового зв'язку" (German by Satellite), під час якого використовувалися університетські друковані посібники та інші навчальні матеріали, і оцінювання проводилося за

університетськими стандартами, підсумки тестування показали, що 18 відсотків всіх студентів за цією програмою отримали високі бали. Ціх результатів студенти, які брали участь в роботі з курсом, досягли, тому що, крім тестового оцінювання, вони мали такі переваги у порівнянні з учасниками навчання за допомогою телекурсу, а саме:

- впродовж курсу відбувалася жива взаємодія між викладачем і студентами;
- у дистанційному навчанні брали участь викладачі очного навчання. У деяких випадках викладачі, які співпрацювали і координували навчальний процес, самі вивчали мову разом зі студентами, наприклад, з наміром завершення вивчення якоїсь непрофільної спеціальності;
- постійно використовувалися комп'ютери, пристрої розпізнавання мови, аудіо записи і робочі зошити, а також всі можливості дистанційного навчання [16];
- в курсі брали участь і підтримували студентів адміністратори навчального закладу;
- всі студенти та їх викладачі використовували електронну пошту або безшлатний телефонний номер із записуючим пристроєм.

Комп'ютери почали вперше використовуватися для навчання іноземних мов у 1950-х рр. На той час вони були дуже великими за розмірами, дорогими за вартістю і використовувалися в основному для досліджень в університетах. Тобто використання їх для навчальних цілей було дуже обмеженим [3]. Першим значним кроком до впровадження комп'ютерів для викладання і вивчення іноземних мов та інших предметів було створення системи PLATO (Programmed Logic/Learning for Automated Teaching Operations), розробленої в Іллінойському університеті у 1959 р. разом із бізнес-партнером "Кентроул дейте корпорейшн" (Control Data Corporation) [9].

У 1970-1980-х рр. в університетських лабораторіях і комерційних установах проводилися дослідження пов'язані з викладанням/вивченням іноземних мов за допомогою комп'ютерів. Результатом досліджень стало створення відеодисків, а пізніше компакт-дисків і цифрових відеодисків (DVD), які значно збільшили можливості зберігання великих обсягів інформації у вигляді текстових, аудіо- і відео матеріалів, графіки та ін. Приклади використання цих досягнень описано в статтях Л. Гейла [6] і В. Стівенса [15, с. 11-38]. Наприклад, діалогову відеодискову програму Макаріо було розроблено в Університеті Брайтгема Янга для розвитку навиків слухання при вивченні іспанської мови. Для кожного сценарію, представленого в цій відеопрограмі додано різні пояснення, посилення, підказки, питання, коментарі. Відеопрограми Монтевідіско (Montevideo) та Інтеректів дігейм (Interactive Digame) дають більше можливостей студентам для вибору взаємодії з програмою. Якщо в основу першої із трьох програм

покладено лінійний підхід до подачі навчального матеріалу, то в двох останніх – нелінійний.

При лінійному підході потрібно дотримуватися заданої послідовності викладу матеріалу, а при нелінійному студент має більшу автономію своєї діяльності і створено умови для розвитку критичного мислення. У наступних проєктах програми далі вдосконалювалися, стали мультимедійними і з великими базами даних, наприклад, програма „Поплук помешкання для Філіппа” [10, с. 97-118], яка призначена для розвитку у студентів навиків практики читання і писання.

Останнім часом велика увага приділяється викладанню/вивченню іноземних мов за допомогою електронних дистанційних курсів. ЕДК з іноземних мов, які пропонують 56 вищих навчальних закладів США, представлено на Веб-сторінці Електронного студентського містечка (Electronic campus) [5] (див. табл. 1).

Як видно з табл. 1, поряд із використанням відкритої трансляції (open broadcasting) курсів, електронної пошти, аудіо- і відеозаписів англійської мови проводяться в основному за допомогою Інтернету у формі електронних дистанційних курсів. Для викладання курсів з інших мов (іспанської, французької, німецької, латинської) поки що перевага надається аудіо- і відеозаписам. 262 курси впроваджено для навчання студентів на рівні бакалаврату і 11 – на рівні магістрів. Поширенню ЕДК у США сприяє наявність потужних ліній зв'язку з високою пропускнуною спроможністю.

Таблиця 1

**Інформація про кількість дистанційних курсів з іноземних мов і літератури на Веб-сторінці Електронного студентського містечка**

№	Мови	ВТ	ЕП	Аудіо	Відео	ЕДК	Σ
1	Англійська	3	2	4	17	212	238
2	Іспанська	-	-	-	9	8	17
3	Французька	-	-	2	7	3	12
4	Німецька	-	-	2	-	-	2
5	Латинська	-	-	-	-	3	3
6	Загальні проблеми іноземних мов	-	-	-	1	-	1
	Всього	3	2	8	34	226	273

Примітка. ВТ – відкрита трансляція, ЕП – електронна пошта, ЕДК – електронний дистанційний курс.

Розглянемо, як використовуються електронні дистанційні курси з іноземних мов у досліджуваних нами 34 ВНЗ Європи та Північної Америки [2, с. 101-102] (див. табл. 2)

Таблиця 2  
ЕДК з іноземних мов у досліджуваних ВНЗ Європи і Північної Америки

№	Назва країни	Назва навчального закладу	Кількість курсів з іноз. мов	Кількість ДК з іноз. мов
<b>Європа</b>				
1	Великобританія	Відкритий університет Великобританії	33	7
2	Іспанія	Університет Оберта де Каталонья	9	9
3	Норвегія	Університетський коледж Агдер	20	20
Всього			62	36
<b>Північна Америка</b>				
1	Канада	Університет Атабаска	28	1
2	США	- Віртуальний університет Кентуккі	9	9
		- Університет Брігама Юнга	37	37
		- Імпайе Стрейт коледж	19	19
Всього			105	66

Як видно з табл. 2, тільки у навчальному процесі 8 досліджуваних нами вищих навчальних закладів використовуються ЕДК з іноземних мов, у 9 – не передбачено розкладом, у 9 – поки що не використовуються, а на Веб-сторінках інших ВНЗ немає відповідної інформації про використання таких курсів.

Інформацію про впровадження ЕДК з іноземних мов у ще двох європейських і трьох північно-американських ВНЗ представлено у табл. 3.

Таблиця 3  
Додаткова інформація про впровадження ЕДК з іноземних мов у зарубіжних ВНЗ

№	Назва країни	Назва навчального закладу	Кількість курсів з іноз. мов	Кількість ДК з іноз. мов
<b>Європа</b>				
1	Бельгія	Віртуальний університет Європи	1	1
2	Росія	Міжнародний центр дистанційного навчання	1	1
Всього			2	2
<b>Північна Америка</b>				
1	США	- Віртуальний університет штату Мічиган;	59	59
		- Віртуальне студентське містечко Асоціації коледжів штату Мічиган		
		- Університет Техасу в Австїні		
Всього			94	72

Із табл. 2-3 видно, що більше дистанційних курсів з іноземних мов використовуються в північно-американських навчальних закладах у порівнянні з європейськими.

Дистанційне викладання/вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах нашої країни стало буденною справою з 1996 р., коли було укладено і почали використовуватися так звані модулі з англійської, німецької, французької мов для портфельної технології дистанційного навчання у Львівському банківському інституті, а з 1999 р. – електронні дистанційні курси з бізнес-англійської мови у Міжнародному університеті фінансів, курси англійської мови для початківців та бізнес-англійської мови, а також дистанційні курси з французької мови в Українському інституті інформаційних технологій в освіті у 2002 р.

Використання Інтернету розширює можливості реалізації дистанційної освіти в усьому світі. Протягом останніх років можливості для роботи в Інтернеті значно розширилися в Україні завдяки покращенню пропускну здатності ліній зв'язку, а отже виникла потреба розробити електронні дистанційні курси з різних предметів, в тому числі з іноземних мов.

Аналіз діючих в Україні електронних дистанційних курсів проводився на основі таких даних: наявність/відсутність консультування або співавторства із зарубіжними колегами; кількість авторів, співавторів; контингент студентів, які можуть працювати з курсом; кількість та якість матеріалу курсу: тексти, вправи, тести, аудіо- відеоматеріали, теми для обговорення у форумі курсу та у стрічці чатів; програмне забезпечення; захист авторських прав; ліцензування курсу.

Розглянемо вітчизняний досвід укладання дистанційних курсів на прикладі курсів з іноземних мов, які вже успішно використовуються у вищих навчальних закладах України, а саме: „Бізнес-англійська мова” (Міжнародний університет фінансів, 1999 р.), автори: Т. Павлова, А. Манако, К. Сяниця; „Англійська мова для початківців”, „Бізнес-англійська мова” (Львівський інститут менеджменту, 1999 р.), автори: відповідно, Л. Закаль і В. Лобода; „Французька мова: підготовка до сертифікаційних випробувань по рівнях DELF1, DELF2 і DALF” (УІТО, 2002 р.), автори: С. Опацький - DELF1, І. Полук - DELF2, А. Акиншина - DALF; „Фонетичний курс з англійської мови” (Львівському національному університеті імені Івана Франка, 2005 р.), автор: М. Латик; „Основи академічного письма: написання есе” (Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006 р.), автори: Г. Калужна, С. Маркелова; „Бізнес-англійська мова з точки зору міжкультурних зв'язків”, „Спілкування науковців”, „Англійська для спеціалістів з інформаційних технологій”, „Англійська мова стосовно проблем інтелектуальної власності”, „Часові форми дієслова в англійській мові” (Національний технічний університет „ХПІ”, 2003-2005 рр.) автори: Є. Горощко, А. Молодих, Є. Соколинська, І. Лойченко, І. Ілчєнко,

А. Молодих; „Дистанційні курси англійської, німецької та французької мов у сфері державного управління” (Національна академія державного управління при Президентіві України та Одеського і Львівського регіональних інститутів цієї Академії, 2003 р.), автори: Л. Шатух, І. Петров, Б. Лесечко, В. Карбівник, Л. Хомічак, І. Плотницька.

Протягом 2003-2009 рр. викладачами Львівського державного університету безпеки життєдіяльності Б. Шуневичем, О. Іванів, Н. Вовчостою укладено такі курси: “Англійська мова для курсантів і студентів першого курсу нефілологічних спеціальностей” (один на базі посібника “Getting on in English”, а другий – Enterprise), для курсантів і студентів другого (два ДК), п’ятого курсів та ад’юнктів.

Курси у більшості випадків укладено для студентів конкретних навчальних закладів, тому, крім якості, значно відрізняються кількістю тем і годин, відведених для їх вивчення в цих закладах.

Як видно з проведеного аналізу, 15 із 20 – це дистанційні курси з англійської мови. Вони охоплюють програми вивчення мови на початковому рівні, ділову англійську мову і мову професійного спілкування тощо. Лише 1 і 4 ДК, укладено, відповідно, з німецької і французької мов. Ці курси стосуються тільки підготовки до здачі тестів різного рівня і професійного спілкування з французької мови та для професійного спілкування з німецької мови. При укладанні дистанційних курсів використано як зарубіжне, наприклад, LearningSpace, WebCT, так і вітчизняне, наприклад, Веб-клас ХІІІ віртуальні навчальні середовища, а також укладено Веб-курс.

На нашу думку, при сучасному розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, конкуренції з боку ВНЗ близького і далекого зарубіжжя, використання новітніх технологій потрібно вітчизняним державним, а особливо комерційним, навчальним закладам. розробляти спочатку дистанційні курси для електронного навчання і на їх базі розвивати комп’ютерне, кореспондентське навчання або елементи дистанційного навчання в залежності від можливостей конкретного ВНЗ.

Створення ДК з різних дисциплін дасть можливість вико-  
товувати їх тій частині студентів, які вже можуть навчатися дистанційно, а для інших студентів денної, заочної форми навчання і екстернату використовувати як навчальні матеріали для самостійної роботи.

Дистанційні курси з іноземних мов, які розроблені в основних українських центрах дистанційного навчання, можна пропонувати не тільки вітчизняним, але й зарубіжним ВНЗ, а також їх філіям в Україні [1, с. 242-244].

Дистанційне викладання і навчання мов з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій поширено в багатьох країнах світу. У цьому можна переконатися за допомогою пошукових систем в Інтернеті, наприклад, Altavista.com [12], Lycos.com [13] та ін. Якщо набрати ключові слова distance learning, distance education, e-learning в папі зі словом English

або German, French, Ukrainian, яке буде вказувати, для якої мови потрібно знайти електронний дистанційний курс, наприклад, distance learning + English, то можна зібрати дані про велику кількість ЕДК на Веб-сторінках зарубіжних університетів.

#### СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шуневич Б. Вітчизняний досвід дистанційного навчання іноземних мов // Проблеми та перспективи лінгвістичних досліджень в умовах глобалізації них процесів: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 15-16 жовтня 2009 р., ТНЕУ. Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – С. 242-244.
2. Шуневич Б. Розвиток дистанційного навчання у вищій школі країн Європи та Північної Америки. Дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т вищої освіти АПН України. – К., 2008. – 509 с.
3. Ahmad K., Corbert G., Rogers M., Sussex R. Computers, Language Learning and Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press. – 1985. – 158 p.
4. Curran C. ODL and traditional universities: dichotomy or convergence? // European Journal of Education. – 1997. – 32 (4). – 560 p.
5. Electronic Campus. – Режим доступу до Веб-сторінки: <http://www.electroniccampus.org>. – Заголовок з екрана, 2011.
6. Gale L. Macario, Montevideo, and Interactive Digame: developing interactive video for language instruction. // Smith W. Modern Technology in Foreign Language Education: Applications and Projects. – Lincolnwood, IL: National Textbook Co., 1989. – 368 p.
7. Johnson M.S., & Van Ien H.B. An attempt at televised foreign language instruction // ADFL Bulletin, 1984. – № 1(16). – P. 35-38.
8. Kataoka H. Long-distance language learning: The second year of televised Japanese // Journal of Educational Techniques and Technologies. – 1987. – № 2 (20). – P. 43-50.
9. Merrill P., Hammons K. et al. Computers in Education. – Boston, MA: Allyn & Bacon, 1996. – 385 p.
10. Murray J., Morgenstern D. et al. The Athena Language Learning Project: design issues for the next generation of computer based language-learning tools // Smith W. (ed.), Modern Technology in Foreign Language Education: Applications and Projects. – Lincolnwood, IL: National Textbook Co., 1991. – P. 97-118.
11. Rybak S. Foreign languages by radio and television: A national support strategy for adult home-learners // British Journal of Language Teaching. – 1984. – № 3 (22). – P. 151-159.
12. Search engine Alta Vista. – Режим доступу: [www.altavista.com](http://www.altavista.com). – Заголовок з екрана, 2011.
13. Search engine Lycos. – Режим доступу: [www.lycos.com](http://www.lycos.com). – Заголовок з екрана, 2011.
14. Selman M. Learning language at a distance/TESL Talk. - 1988. - № 3 (15). - P. 73-87.
15. Stevens V. Humanism in CALL: a coming of age. Computers in Applied Linguistics: an International Perspective // Pennington M. and Stevens V. Clevedon, Avon, Multilingual Matters. – 1992. – P. 11-38.
16. Wohler H.S. German by satellite: Technology-enhanced distance learning // W.F. Smith (Ed.), “Modern technology in foreign language education: Applications and projects”. – Lincolnwood, IL: National Textbook Co., 1989. – 368 p.